

УДК 947.6 "18" : 352 : 323.325 : 930 (476) (947.4)

Праблема сельскай грамады ва ўкраінскай і беларускай гістарыяграфіі

В. Ф. Голубеў

Украінская і беларуская гістарыяграфія праблемы сельскай грамады мае як шмат агульнага, так і своеасаблівага. Агульным з'яўляецца тое, што ва Украіне, як і ў Беларусі, няма адзінага комплекснага даследавання абшчыны ва ўсіх відах землеўладання на працягу феадальнай эпохі. Адрозніваецца ж украінская гістарыяграфія развіцця абшчыны ад беларускай у першую чаргу наяўнасцю большай колькасці адпаведных прац, якія ствараліся як прадстаўнікамі дасавецкай навукі, так і вучонымі Украінскай ССР. Не спыняецца праца па даследаванні абшчыны ўкраінскага сялянства і ў незалежнай Украіне.

Увогуле першыя даследаванні сялянскай абшчыны на тэрыторыі Вялікага княства Літоўскага былі зроблены прадстаўнікамі так званай кіеўскай школы, заснаванай прафесарам юрыдычнага факультэта Кіеўскага ўніверсітэта Н. Д. Іванішавым. Многія з вучоных "кіеўскай школы" (У. Б. Антановіч, М. Ф. Уладзімірскі-Буданаў, Ф. І. Леантовіч, М. В. Доўнар-Запольскі, І. А. Маліноўскі, А. С. Грушэўскі, М. С. Грушэўскі, М. Н. Ясіпскі і інш.), якія ў сваіх працах пісалі і пра беларускія землі, у поўнай меры могуць быць аднесены як да ўкраінскай, так і да расійскай, а ў пэўнай ступені і да беларускай гістарыяграфіі (як па месцы, дзе яны працавалі, так і па тэмах даследавання). Характэрна, што вядомы расійскі гістарыяграф С. І. Міхальчанка выдаў манаграфію з назвай "Кіеўская школа ў расійскай гістарыяграфіі (В. Б. Антановіч, М. В. Доўнар-Запольскі і іх вучні)" [1]. М. В. Доўнар-Запольскі разглядаецца намі як прадстаўнік беларускай гістарыяграфіі ў першую чаргу таму, што ён беларус па паходжанню, яго працы па гісторыі абшчыны прысвечаны тэрыторыі Беларусі, ён працаваў у тым ліку і ў Беларускім дзяржаўным універсітэце і, галоўнае, таму, што ён з'яўляецца адным з заснавальнікаў беларускай нацыянальнай гістарыяграфіі [2, с. 272–273]. Разам з тым, мы поўнасцю ўсведамляем той вялікі ўклад, які М. В. Доўнар-Запольскі зрабіў у першую чаргу ва ўкраінскую і расійскую гістарыяграфію, аб чым яскрава сведчаць яго навуковая біяграфія і бібліяграфічны паказальнік яго прац [3].

Адной з першых прац па гісторыі грамады на ўкраінскіх землях была работа Н. Д. Іванішава "О древних сельских общинах в Юго-западной России" [4, с. 272–273]. Пры даследаванні матэрыялаў аб абшчынным судаводстве Н. Д. Іванішаў, будучы прафесарам юрыспрудэнцыі, канцэнтраваў увагу ў першую чаргу на юрыдычных момантах у дзейнасці абшчыны. У прыватнасці, ён звярнуў увагу на тое, што ў Статуце ВКЛ 1588 г. было запісана даручэнне падкаморым прызначыць на падпарадкаваных ім тэрыторыях месцы для правядзення сялянскіх судаў (копаў). Вучоны лічыў, што гэта было зроблена для таго, каб "даць народным сходам законную сілу" [4, с. 27].

Важным з'яўляецца тое, што многія з даследчыкаў гісторыі ВКЛ самі займаліся вывучэннем і выданнем першакрыніц і менавіта на гэтых крыніцах грунтавалі свае даследаванні. Так, Ф. І. Леантовіч, складальнік двух тамоў Метрыкі ВКЛ [5], пісаў працы па гісторыі ВКЛ і выдаў некалькі артыкулаў, прысвечаных тэорыі паходжання сялянскай грамады, яе існаванню на тэрыторыі Украіны і адлюстраванню ў заканадаўстве Кіеўскай Русі і ВКЛ [6]. Будучы гісторыкам права, ён таксама большую ўвагу звяртаў менавіта на юрыдычныя падставы дзейнасці грамады і сялянства, падкрэсліваў, што абшчына, страціўшы права ўласнасці на зямлю, пераставала быць незалежнай, а сяляне, губляючы правы на зямлю, аказваліся ў юрыдычнай залежнасці ад землеўласніка [7, с. 4]. Важна, што многія даследаванні Ф. І. Леантовіча, як, напрыклад, пра сутнасць паняцця "дворышча", заснаваны на выкарыстанні шматлікага фактычнага матэрыялу [8, с. 19–22].

М. Ф. Уладзімірскі-Буданаў, прадстаўнік рускай гісторыка-прававой школы другой

паловы XIX – пачатку XX ст., кіраўнік кафедры гісторыі рускага права юрыдычнага факультэта Кіеўскага універсітэта, пісаў пра абшчыну, магчыма, больш, чым яго калегі па “кіеўскай школе”. Ён займаўся пытаннямі сялянскага землеўладання і землекарыстання, і таму праблемы жыццядзейнасці вялікай складанай сям’і, гістарычнага паходжання і функцыянавання такіх сацыяльна-гаспадарчых адзінак, як дворышча, жарэбя, служба, як і сяло і сама валасная абшчына, не маглі застацца па-за яго ўвагай. М. Ф. Уладзімірскі-Буданаў не пайшоў услед за прадстаўнікамі расійскай “дзяржаўнай школы”, якія пісалі аб штучным утварэнні расійскай абшчыны. У сваёй працы “Формы крестыянскага землеўладання в Западной России XVI века” ён як бы даў адказ на славянафільскую канцэпцыю Б. Н. Чычэрына і часткова І. Д. Бяляева з ідэяй аб тым, што “вольная абшчына”, якая існавала ў насельніцтва старажытнарускіх княстваў знікла сама па сабе ў IX–XI стст., а новая “пазямельная” абшчына (XIII–XIV стст.) была ўтворана вотчынным уладай для забеспячэння цяглавага абкладання, а потым, у XVI–XVII стст., яна была заменена “абшчынай дзяржаўнай”, што была ўведзена як фіскальны орган для забеспячэння збору падаткаў і выканання дзяржаўных павіннасцей [9, с. 5]. Разам з тым, М. Ф. Уладзімірскі-Буданаў лічыў, што пагаршэнне становішча сялянства (і ўвогуле змены ў ВКЛ да горшага) былі выкліканы не ходам развіцця феадальных адносін, а тым, што дзяржава адмяніла старажытныя нормы народнага, традыцыйнага права і ўвядла новыя законы, так званыя нямецкае права, якія прыйшлі ў заходнерускія землі з Польшчы [10].

Пра тое, што ўкраінскія і беларускія дворышчы былі ўласнасцю вялікай сям’і бліжэйшых родзічаў, пісала А. Я. Яфіменка [11, с. 375–429]. Яна адзначала, што “маса несумненых сведчанняў ад XVI ст. пацвярджаюць, што дворышчы былі ўласнасцю... “рода-племіні”, г.зн. больш-менш абшырнай групы бліжэйшых родзічаў, інакш гаворачы – вялікай альбо задружнай сям’і”, [12, с. 382]. Хоць рэальных фактаў, якія б дазволілі пацвердзіць гэтае меркаванне, альбо даказаць яго, А. Я. Яфіменка не прывяла. Даследчыца, знаходзячыся пад пэўным уплывам расійскай “дзяржаўнай школы”, так і не змагла адкрыта прызнаць відавочныя факты існавання “ўласнай” абшчыны ва Украіне, пастаянна спрабуючы знайсці аналаг з Расіяй. Вядома таксама яе праца, прысвечаная сялянскаму судаводству, у першую чаргу характару дзейнасці копных судаў [13, с. 189–202].

Заметку аб правядзенні ў 1690 г. судова-следчых дзеянняў грамадою сяла Азараўкі на Левабярэжнай Украіне апублікаваў у часопісе “Кіеўская старына” М. Бакай [14, с. 567–569]. Цікавы дакумент, на падставе якога падрыхтаваны нататкі, быў выяўлены ім сярод матэрыялаў магістрата г. Старадуба. М. Бакай прыводзіць факты, якія сведчаць, што грамада не толькі вяла следства, але пры неабходнасці магла праводзіць катаванні (“печен на тортурах”) і выносіць для вышэйшага суду рэкамендацыйнае рашэнне (“абы с ними в одном селе не мешкал”) [14, с. 569]. Гэты матэрыял арганічна дапаўняе інфармацыю аб копных судах, змешчаную ў “Актах Віленскай археаграфічнай камісіі” і іншых зборніках дакументаў.

Грунтоўнае даследаванне аб дзейнасці судаў абшчыны – копных судаў на тэрыторыі Беларусі і Украіны правёў І. Ю. Чаркаскі [15]. Ён ірааналізаваў амаль усе матэрыялы, апублікаваныя ў “Актах Віленскай археаграфічнай камісіі” і іншых зборніках дакументаў, што цытуюцца амаль на кожнай старонцы кнігі. Цікавая праца пад назвай “Громадський (копний) суд на Україні-Русі XVI–XVIII вв.” амаль поўнасцю заснавана на матэрыялах, якія адносяцца да тэрыторыі Беларусі. На жаль, назву Беларусь аўтар гэтай працы не выкарыстоўваў, ужываючы тэрмін “Україна-Русь”.

Нельга абмінуць увагай працы двух украінскіх даследчыкаў з Львова, якія ў другой палове XX ст. займаліся пытаннямі гісторыі сельскай грамады – Д. Л. Пахілёвіча і В. Ф. Інкіна. Д. Л. Пахілёвіч, вывучаючы гісторыю сялянства Беларусі і Літвы, шмат увагі ўдзяліў і праблеме сельскай грамады [16]. Так, у сваім артыкуле, прысвечаным становішчу сельскай грамады ў заходніх ваяводствах Вялікага княства Літоўскага пасля аграрнай рэформы Жыгімонта Аўгуста, ён паспрабаваў даказаць, насуперак меркаванню У. І. Пічэты і М. В. Доўнар-Запольскага, што абшчына працягвала існаваць таксама і на ўсходзе, і на

захадзе Беларусі (заўважым, што Д. Л. Пахілёвіч карыстаўся крыніцамі, якія адносіліся ў асноўным да тэрыторыі Беларусі.).

У манаграфіі, прысвечанай гісторыі сялянства Беларусі і Літвы ў XVI–XVIII стст., у спецыяльным параграфу пад назвай “Сельская абшчына” Д. Л. Пахілёвіч выказаў сваё меркаванне аб становішчы сельскай абшчыны ў Беларусі і Літве ў другой палове XVII–XVIII стст. Ён звярнуў увагу на тое, што грамада да гэтага часу змагла захаваць свае землі агульнага карыстання, як захавала права адкрытых палёў і прымусовага севазвароту.

Спецыяльная глава, прысвечаная сялянскай абшчыне ў Літве і Беларусі ў другой палове XVIII ст., змешчана ў другой манаграфіі Д. Л. Пахілёвіча “Сяляне Беларусі і Літвы ў другой палове XVIII ст.” [17, с. 143–154]. У ёй у асноўным на падставе аналізу эканамічных інструкцый да інвентароў феадальных уладанняў аўтар паспрабаваў разгледзець склад абшчыннай адміністрацыі. Д. Л. Пахілёвіч зрабіў вывад аб тым, “што сялянская абшчына, хаця і пад панскай апекай, але праіснавала ў Літве і Беларусі да канца феадальнага грамадства. Больш за тое, да канца яго існавання яна нават некалькі ажывілася” [17, с. 154].

Вывучэннем розных бакоў дзейнасці сельскай грамады ў Галіцкім Прыкарпаці займаўся В. Ф. Інкін [18; с. 34–40]. Вывучаючы арганізацыю ўнутранага жыцця абшчыны ў Самборскай воласці, яе судовую сістэму і адносіны з уладамі, пытанні грамадскага землеўладання і землекарыстання і інш., ён прыйшоў да вываду аб існаванні агульных тэндэнцый развіцця сельскай абшчыны ў розных краінах Усходняй Еўропы.

Манаграфію “Евалюцыя сацыяльна-тэрытарыяльных спільнот в сярэднявечнай Украіне (волость, дворище, село, сябринна спілка)”, прысвечаную даследаванню сельскай грамады ва Украіне XIV–XVI стст., выдаў у Кіеве ў 1998 г. А. А. Гурбык [19]. Аўтар разглядаў праблему на працягу даволі абмежаванага перыяду (асабліва, калі ўлічваць тое, што пісьмовыя крыніцы, якімі можна аперываваць пры даследаванні, з’явіліся прыблізна ў апошняй чвэрці XV ст.), і прыйшоў да вываду аб тым, што “у XIV–XVI ст. на большай частцы тэрыторыі Украіны... сутнасць працэсу эвалюцыі сельскай грамады складаў пераход ад валасной яе формы да грамады асобнага многадворнага сяла, якая становілася асноўнай формай тэрытарыяльнай грамады” [19, с. 251]. Аўтар зрабіў спробу разгледзець унутранае ўладкаванне грамады ў азначаны перыяд, пазямельныя адносіны і яе функцыі ў фіскальнай сістэме дзяржавы.

Такім чынам, з агляду ўкраінскай гістарыяграфіі гісторыі абшчыны ў феадальную эпоху вынікае, што, нягледзячы на пэўную колькасць адпаведных работ, ва Украіне няма абагульняючага даследавання ні ўвогуле па краіне, ні па яе гістарычных частках (Правабярэжная і Левабярэжная), ні па відах феадальнага ўладання.

У беларускай гістарычнай навуцы пытанне існавання і функцыянавання сельскай абшчыны ў феадальную эпоху амаль не вывучалася. Маецца толькі адна спецыяльная работа (дакладней – два яе варыянты), прысвечаная сельскай абшчыне ў Беларусі ў XVI ст. Гэта манаграфія М. В. Доўнар-Запольскага “Западно-русская сельская община в XVI веке”, напісаная яшчэ ў канцы XIX ст. [20]. Яе дапрацаваны варыянт выйшаў у якасці самастойнага нарыса пад назвай “Западно-русская волостная и сельская община” ў складзе працы “Очерки по организации западно-русского крестьянства в XVI веке”, якая была прадстаўлена М. В. Доўнар-Запольскім на суісканне ступені доктара рускай гісторыі ў Кіеўскім універсітэце [21].

Доўгі час у беларускай гістарыяграфіі ўказанае даследаванне ацэньвалася толькі станоўчым чынам. Але на сённяшні дзень некаторыя вывады, зробленыя М. В. Доўнар-Запольскім, патрабуюць значнай карэкціроўкі з улікам як новых крыніц, так і новых метадалагічных падыходаў.

У пытанні паходжання абшчыны і ацэнцы яе ролі ў гісторыі Расіі М. В. Доўнар-Запольскі падзяляў пазіцыі прадстаўнікоў расійскай так званай “дзяржаўнай школы”. Прадстаўнікі гэтага накірунку расійскай гістарыяграфіі найбольш выразна сфармулявалі свае пастулаты падчас спрэчкі аб магчымых шляхах развіцця Расіі, якая разгарнулася ў 50–60-я гады XIX ст. і пазней перарасла ў дыскусію аб ролі абшчыны ў жыцці гэтай дзяржавы. Гэтыя

навукоўцы выступілі з канцэпцыяй аб “дзяржаўным паходжанні абшчыны ў Расіі”. Аднак адна ёй, гісторыя абшчыны як універсальнага інстытута, што існаваў ва ўсіх народаў Еўропы, мела ў Расіі тры асноўныя этапы. Першы – родавая абшчына, якая была разбурана на Русі з прыходам нарманаў. Другі – уладальніцкая абшчына, пабудаваная на адносінах паміж феодалам і сялянамі, якія свабодна пасяліліся на яго землях. Трэці – “з XV ст., калі ўзнікшая руская дзяржава ў цяглых інтарэсах ператварыла ўладальніцкую абшчыну ў дзяржаўную, якая ўяўляла саюз людзей, аб’яднаных ужо не на прыватнай аснове, а на агульных абавязках у адносінах да дзяржавы” [22, с. 10]. Гэтая тэорыя развіцця рускай абшчыны, сфармуляваная перад правядзеннем сялянскай рэформы 1861 г., была пабудавана не на навуковых фактах, а ў асноўным на пажаданнях яе аўтараў, але паслужыла своеасаблівым абгрунтаваннем магчымасці чарговага прымацавання дзяржавай сялян да абшчыны, а саму абшчыну зрабіць амаль поўнасьцю падкантрольным дзяржаве інстытутам.

Па меркаванню аўтара, галоўным недахопам прац М.В. Доўнар-Запольскага па гісторыі сельскай абшчыны было тое, што ён, знаходзячыся пад уплывам расійскай “дзяржаўнай школы”, лічыў і беларускую абшчыну XVI ст. не інстытутам сялянскай самаарганізацыі, а некалі раней створанай уладамі структурай. Таму, адзначаючы рысы самастойнасці ў дзеяннях грамады ў дзяржаўных уладаннях на ўсходзе Беларусі ў XVI ст., якія праяўляліся ў першую чаргу ў змаганні сельскіх і валасных абшчын за свае правы ў асноўным пры дапамозе апекаў да вярхоўнай улады ВКЛ, і не знайшоўшы жаданага для яго кіравання грамадою з боку дзяржавы, вучоны зрабіў памылковы вывад аб тым, што абшчына тут у XVI ст. знікала: “Гэтыя рэформы (валочная памера і звязаныя з ёй мерапрыемствы. – В. Г.) завяршылі разлажэнне абшчыны, падрыхтаванае папярэднім жыццём. На самой справе да канца XVI стагоддзя праявы абшчыннага жыцця заміраюць” [20, с. 55–56].

У кароткай рэцэнзіі на “Очерки по организации западно-русского крестьянства в XVI веке” вядомы ўкраінскі гісторык М. С. Грушэўскі адзначаў, што кніга М. В. Доўнар-Запольскага, хоць і пад новым тытулам, “дае не вельмі многа новага” і растлумачыў гэта тым, што яе аўтару было проста неабходна выступіць з кнігай, якая была прапанавана Кіеўскаму ўніверсітэту ў якасці доктарскай дысертацыі і якую ён зрабіў з двух сваіх раней апублікаваных і пэўным чынам дапрацаваных артыкулаў (нарысаў). (Першы – “Западно-русская волостная и сельская община”, другі – “Крестьянская реформа половины XVI века” – В. Г.). Рэцэнзент выказаўся, што “аўтар... верагодна быў вымушаны старацца прыладзіць адзін (нарыс – В. Г.) да другога, аднак яны злучаюцца паміж сабой слаба і робяць уражанне механічнага спалучэння, выкліканага больш пабочнымі матывамі, чым зместам” [23, с. 200]. На думку М. С. Грушэўскага, гэта адбылося таму, што М. В. Доўнар-Запольскі ў сваім другім артыкуле “займаецца больш тэхнікай кадастрацыі і тых рэформаў, якія праводзіў урад В. кн. Літоўскага ў сярэдзіне XVI і вельмі мала ўваходзіць у пытанне, пастаўленае ў першай разведцы, уплыву тых рэформаў на сялянскія ўзаемаадносіны, спецыяльную грамадскую арганізацыю беларускага (і часткова ўкраінскага) сялянства, якім (уплывам – В. Г.) ён займаецца ў першым артыкуле” [23, с. 200–201].

Станоўчая рэцэнзія на “Очерки по организации западно-русского крестьянства в XVI веке” выйшла за подпісам дэкана гісторыка-філалагічнага факультэта Кіеўскага ўніверсітэта У. Б. Антановіча, навуковага кіраўніка М. В. Доўнар-Запольскага, пад якой стаіць таксама надпіс “згодзен”, што належыць П. В. Галубоўскаму [24, с. 21–24]. У зробленай па даручэнню гісторыка-філалагічнага факультэта рэцэнзіі на кнігу М. В. Доўнар-Запольскага, прадстаўленай ім для суіскання ступені доктара рускай гісторыі, змяшчаецца наступны вывад: “Некаторыя здабыткі ім палажэнні: як выдзяленне сельскай абшчыны з воласці, розніца паміж уздзяеннем іншаземнага ўплыву на абшчыны заходняй і ўсходняй палавін руска-літоўскіх зямель, адносіны рэформ другой паловы XVI стагоддзя да будучага запыгоньвання сялянства – усе гэтыя палажэнні самастойныя і робяць станоўчы ўнёсак у скарбніцу навук” [24, с. 24]. Звяртае на сябе ўвагу тое, як У. Б. Антановіч расставіў акцэнт адносна двух нарысаў, якія склалі рэцэнзуемую кнігу М. В. Доўнар-Запольскага: “У першай ён разглядае ўладкаванне і дзейнасць абшчын у першай палове XVI стагоддзя, у другой

знішчэнне абшчыннага ладу рэформаў в.к. Сігізмунда-Аўгуста ў другой палове таго ж стагоддзя” [24, с. 21].

Пазней памылковае сцвярджэнне М. В. Доўнар-Запольскага аб знікненні сельскай абшчыны ў Беларусі ў выніку аграрнай рэформы паўтарыў, не займаючыся спецыяльна вывучэннем грамады, У. І. Пічэта [25], які лічыў сябе вучнем М.В. Доўнар-Запольскага [26, с. 89]. Вывады такіх карыфеяў гістарычнай навукі, як М. В. Доўнар-Запольскі і У. І. Пічэта ніхто не правяраў і сумненню не падвяргаў, таму ва ўсіх працах па гісторыі беларускай феадальнай вёскі сцвярджалася, што абшчыны ў ёй не было.

Неабходна адзначыць, што факты існавання грамады ў Беларусі ў эпоху феадалізму прыводзілі ў сваіх працах некаторыя даследчыкі, якія займаліся пытаннямі сацыяльна-эканамічнай гісторыі. Напрыклад, В. І. Мялешка ў сваёй працы, прысвечанай пытанням класовай барацьбы сялянства Беларусі ў XVII–XVIII стст., звярнуў увагу на частыя выпадкі падачы сялянамі скаргаў калектыўна, прыводзіў факты пратэсту сялян Крычаўскага староства супраць адмены старажытнага звычаю штогадовых выбараў сялянамі староства старца – кіраўніка сельскай абшчыны [27, с. 85, 89].

Адзінкавыя факты, які сведчылі аб дзейнасці грамады, прыводзіў у сваіх працах П. Р. Казлоўскі, але пры гэтым не заўсёды даваў ім належную ацэнку. Так, адзначыўшы большую важкасць калектыўных скаргаў сялян у параўнанні з індыўідуальнымі суплікамі, ён не звярнуў увагі на тое, што першыя надаваліся звычайна ад імя абшчын, устойлівым супольнасцей сялян [28, с. 164]. Даючы характарыстыку валацкай адміністрацыі і пералічваючы яе функцыі, ён тут жа без усялякіх спасылак рабіў вывад аб поўным падпарадкаванні сялянскай абшчыны панскаму двару [29, с. 101, 105]. Больш станюча гэты даследчык ацэньваў абшчыну, якая існавала ў Беларусі ў канцы XVIII – першай палове XIX ст. [30, с. 154–165].

На ўзрастанне ролі грамады ў часы гаспадарчага аднаўлення ў канцы XVII – першай паловы XVIII ст. звярнула ўвагу І. Ф. Кітурка, даследуючы палітыку гаспадарчага развіцця дзяржаўных уладанняў на тэрыторыі Беларусі. Аўтар прывяла некалькі прыкладаў, калі скаргі абавязваў сельскія абшчыны займацца зборам даніны альбо арганізацыяй выплаты падаткаў, напрыклад, што сярод павіннасцей валацкай адміністрацыі Лідскага павета была замацавана адказнасць грамады за апрацоўку ўсіх зямель [31, с. 135].

Падагульненне стану вывучэння гісторыі сялянскай абшчыны ў Беларусі зрабіў у сваёй працы, прысвечанай аналізу савецкай гістарыяграфіі сацыяльна-эканамічнага развіцця беларускай вёскі сярэдзіны XVII – першай паловы XVIII ст., Э. Р. Іофе [32]. Вучоны зрабіўшы вывад аб тым, што ў беларускай савецкай гістарыяграфіі “вельмі навярхоўна асветлены лёсы і функцыі сялянскай абшчыны” [32, с. 158], усё ж адзначыў, што яе вывучэнне адбывалася “на якасна больш высокім узроўні” і што “цікавыя пункты гледжання выказаны Д. Л. Пахілевічам, Е. П. Шлосбергам, П. Р. Казлоўскім, В. У. Чапко, В. Ф. Голубевым” [32, с. 156].

Сапраўды, у апошнія гады спробы разгляду некаторых пытанняў дзейнасці сялянскай грамады ў дзяржаўных, прыватных і царкоўных уладаннях Беларусі на працягу XVI–XVIII стст. зроблены аўтарам дадзенай публікацыі ў працы, прысвечанай сялянскаму землеўладанню і землекарыстанню [33], і некалькіх артыкулах, прысвечаных розным аспектам дзейнасці гэтага сялянскага інстытута [34]. Былі выказаны меркаванні аб павышэнні ролі грамады падчас эканамічных разбурэнняў, падтрымцы яе дзейнасці ў такі час з боку феадалаў. Найбольш моцныя абшчынныя арганізацыі сялянства захоўваліся ў буйных дзяржаўных, царкоўных і некаторых прыватных уладаннях. Аўтарам зроблены вывад аб тым, што арганізацыя сялянскай абшчыны (грамады) на захадзе Беларусі значна адрознівалася ад традыцыйнай абшчыннай структуры на ўсходзе, якую падтрымлівала дзяржава. У вёсках захаду Беларусі абшчына рэдка ператваралася ў інструмент феадалаў-ўласніка па збору падаткаў ці выкананню павіннасцей, а больш існавала як самаарганізацыя сялянства для абароны сваіх інтарэсаў.

Такім чынам, на аснове аналізу беларускай і украінскай гістарыяграфіі па гісторыі грамады можна зрабіць вывад аб тым, што нягледзячы на наяўнасць пэўнай колькасці

научных работ, проблема функционирования селянской общины-громады на территории в Беларуси и Украины на сегодняшний день вывучена недостаточно и требует дальнейшего комплексного исследования.

Abstract. The history of studies of rural community in Ukrainian and Belarusian historiographies starting from the works of the historians of Kiev's school where it first became the object of independent investigation is presented in the paper.

Літаратура

1. Михальченко, С. И. Киевская школа в российской историографии (В. Б. Антонович, М. В. Довнар-Запольский и их ученики) / С. И. Михальченко. – М. : Прометей – Брянск : Изд-во БГПУ, 1997. – 228 с.
2. Ліс, А. Доўнар-Запольскі Мітрафан Віктаравіч / Ліс А. // Энцыклапедыя гісторыі Беларусі. – Т. 3. – Мінск : “Беларуская энцыклапедыя” імя Петруся Броўкі, 1996. – С. 272–273.
3. Мятяш, И. К вопросу о концепции научной биографии М. В. Довнар-Запольского / И. Мятяш // Чацвёртыя Міжнародныя Доўнараўскія чытанні “Рэчыца ў часе і прасторы: 790 год заснавання горада”. Рэчыца 18–19 верасня 2003 г. – Ч. I. – Гомель, 2004. – С. 5–17; Мітрафан Віктаравіч Доўнар-Запольскі. Бібліяграфічны паказальнік. – Выданне другое, дапоўненае. Уклад.: В. М. Лебедзева і інш. – Мінск : БелНДІДАС, 2007. – 168 с.
4. Иванишев, Н. О древних сельских общинах в Юго-западной России / Н. Иванишев. – Киев, 1863. – 72 с.
5. Акты Литовской Метрики (Далей – АЛМ). – Т. I. – Вып. I. 1413–1498 гг. / Собраны заслужен. Профессором императорского Варшавского университета Ф. И. Леонтовичем. – Варшава: Типография Варшав. учебн. округа, 1896. – 169 с.; АЛМ. – Т. I. – Вып. II. 1499–1507 гг. / Собраны заслужен. Профессором императорского Варшавского университета Ф. И. Леонтовичем. – Варшава: Типография Варшав. учебного округа, 1897. – 200, LV с.
6. Леонтович, Ф. И. Крестьяне Юго-Западной России по литовскому праву XV и XVI ст. / Ф. И. Леонтович // Киевские университетские известия. – Киев, 1863, – № 10. – С. 1–48; – № 11. – С. 1–40; Леонтович, Ф. И. О значении верви по Русской Правде и по Литовскому статуту сравнительно с задругою юго-западных славян / Ф. И. Леонтович // Журнал министерства народного просвещения. – 1867. – Т. 134. – № 4. – С. 1–19; Леонтович, Ф. И. Крестьянский двор в Литовско-Русском государстве. / Ф. И. Леонтович. – Вып. I. – СПб., 1897. – 321 с.
7. Леонтович, Ф. И. Крестьяне Юго-Западной России по литовскому праву XV и XVI ст. – С. 4.
8. Леонтович, Ф. И. Крестьянский двор в Литовско-Русском государстве. – С. 19–22.
9. Александров, В. А. Сельская община в России (XVII – начало XIX в.) / В. А. Александров. – М., 1976. – С. 5.
10. Владимирский-Буданов, М. Ф. Немецкое право в Польше и Литве / М. Ф. Владимирский-Буданов. – СПб., 1868. – 304 с.
11. Ефименко, А. Я. История Украины и ее народа / А. Е. Ефименко. – СПб., 1907. – С. 37; Ефименко, А. Я. Дворянское землевладение в Южной Руси / А. Е. Ефименко // Южная Русь. – СПб., 1905. – С. 375–429.
12. Ефименко, А. Я. Дворянское землевладение в Южной Руси. – С. 382.
13. Ефименко, А. Я. Народный суд в Западной Руси / А. Я. Ефименко // Русская мысль, 1883. – Кн. 8. – Отд. 2. – С. 1–29; – Кн. 9. – Отд. 3. С. 21–40; Ефименко, А. Я. Копные суды в Левобережной Украине / А. Я. Ефименко // Киевская старина. – 1885. – № 10. – С. 189–202.
14. Бакай, Н. Значение сельской громады в судебном процессе конца XVII в. / Н. Бакай // Киевская старина, 1886. – Т. XVI. – С. 567–569.
15. Черкасский, И. Громадський (копний) суд на Україні-Русі XVI–XVIII вв. / И. Черкасский // Праці комісії для вивучення історії західньо-руського та українського права. – Вып. 4, 5. Київ : З друкарні Україн. Акад. Наук, 1928. – 714 с.

16. Похилевич, Д. Л. Селянська громада в західних воєводствах Великого Князівства Литовського після аграрної реформи Сигизмунда-Августа / Д. Л. Похилевич // Наукові записки Львівського Державного Університету імені Івана Франка. – Сер. історична. – Львів, 1948. – Т. 10. – Вып. 3. – С. 103–130; Похилевич, Д. Л. Крестьяне Белоруссии и Литвы в XVI–XVIII вв. / Д. Л. Похилевич. – Львов: Изд-во Львов. ун-та, 1957. – 178 с.; Похилевич, Д. Л. Крестьяне Белоруссии и Литвы во второй половине XVIII века / Д. Л. Похилевич. – Вильнюс, 1966. – 216 с.

17. Похилевич, Д. Л. Крестьяне Белоруссии и Литвы во второй половине XVIII века. С. 143–154.

18. Інкін, В. Ф. Сільське суспільство Галицького Прикарпаття у XVI–XVIII століттях: історичні нариси / В. Ф. Інкін. – Львів, 2004. – С. 420; Інкін, В. Ф. Крестьянский общинный строй в Галицком Прикарпатье (опыт сравнительного изучения поземельных союзов). – Автореф. диссертации... доктора исторических наук / В. Ф. Инкин. – Львов, 1978. – 33 с. Інкін, В. Ф. Сільські суди німецького права в Галичині XVI–XVIII ст. / В. Ф. Інкін // Вісник Львівського університету. – Серія історична. – Вып. 20. З історії стародавності і середньовіччя. – Львів, 1984. – С. 34–40.

19. Гурбик, А. О. Еволюція соціально-територіальних спільнот в середньовічній Україні (волость, дворище, село, сябринна спілка) / А. О. Гурбик. – Київ, 1998. – 319 с.

20. Довнар-Запольский, М. В. Западно-русская сельская община в XVI веке / М. В. Довнар-Запольский. – СПб.: Типография В. С. Балашева и К°, 1897. – 56 с.

21. Довнар-Запольский, М. В. Очерки по организации западно-русского крестьянства в XVI веке / М. В. Довнар-Запольский. – Киев: 1-я артель Печатного дела, 1905. – VI, 307, VIII, 168 с.

22. Лаптин, П. Ф. Община в русской историографии последней трети XIX – начала XX в. / П. Ф. Лаптин. – Киев: Наук. думка, 1971. – С. 10.

23. Грушевский, М. [Рецензия] / М. Грушевский // Рецензия на М. Довнар-Запольский “Очерки по организации западно-русского крестьянства в XVI веке”, К., 1905, ст. VI+307+168. // Записки наук. товариства імені Шевченка, 1906. – Т. 70. – Кн. 2. – С. 200.

24. Антонович, В. [Рецензия] / В. Антонович, П. Голубовский // Рецензия на соч. магистра Довнар-Запольского “Очерки по организации западно-русского крестьянства в XVI веке”, представленное для приобретения степени доктора русской истории // Университетские известия. – 1906. – №3. – С. 21–24.

25. Пичета, В. И. Аграрная реформа Сигизмунда-Августа в Литовско-Русском государстве / В. И. Пичета. – М.: Изд-во АН СССР, 1958. – С. 543; Пичета, В. И. Основные моменты исторического развития Западной Украины и Западной Белоруссии / В. И. Пичета. – М.: Государственное социально-экономическое издательство, 1940. – С. 28; Пичета, В. И. [Рецензия] / В. И. Пичета // Вопросы истории, 1946, – №10. – С. 121–123. – Рецензия на “Ученые записки” Ярославского государственного педагогического института. – Вып. VII (XVII). – История. – Ярославль, 1945. – С. 122.

26. Михальченко, С. И. Киевская школа в российской историографии (В. Б. Антонович, М. В. Довнар-Запольский и их ученики) / С. И. Михальченко. – М.: Прометей – Брянск. Изд-во БГПУ, 1997. – С. 89.

27. Мелешко, В. И. Классовая борьба в белорусской деревне во второй половине XVII–XVIII в. / В. И. Мелешко. – Минск: Наука и техника, 1982. – С. 85, 89.

28. Козловский, П. Г. Крестьяне Белоруссии во второй половине XVII–XVIII в. / П. Г. Козловский. – Минск: Наука и техника, 1969. – С. 164.

29. Козловский, П. Г. Магнатское хозяйство Белоруссии во второй половине XVIII в. / П. Г. Козловский. – Минск: Наука и техника, 1974. – С. 101, 105.

30. Козловский, П. Г. Землевладение и землепользование в Белоруссии в XVIII–первой половине XIX в. / П. Г. Козловский. – Минск: Наука и техника, 1982. – С. 154–165.

31. Кітурка, І. Ф. Дзяржаўныя ўладанні на землях Беларусі ў другой палове XVII–XVIII ст.: палітыка гаспадарчага аднаўлення і развіцця / І. Ф. Кітурка. – Гродна, 2003. – С. 135.

32. Иоффе, Э. Г. Из истории белорусской деревни (Советская историография социально-экономического развития белорусской деревни середины XVII – первой половины XIX века) / Э. Г. Иоффе. – Минск : Ураджай, 1990. – 246 с.

33. Голубеў, В. Ф. Сялянскае землеўладанне і землекарыстанне на Беларусі: XVI–XVIII стст. / В. Ф. Голубеў. – Мінск : Навука і тэхніка, 1992. – 176 с.

34. Голубеў, В. Ф. Сацыяльна-тэрытарыяльныя супольнасці ў Беларусі 14–18 ст.: стан навуковай распрацаванасці праблемы / В. Ф. Голубеў // Гістарычны альманах. – Т. 4. – Гародня, 2001. – С. 139–143; Голубеў, В. Ф. Грамадска-тэрытарыяльныя супольнасці ў Беларусі: ад родавай абшчыны да суседскай грамады / В. Ф. Голубеў // Гістарычна-археалагічны зборнік. – Мінск, 2005. – № 20. – С. 206–211; Голубеў, В. Ф. Абшчынны (копны) суд у Беларусі ў XVI–XVIII стст. / В. Ф. Голубеў // Беларускі гістарычны часопіс. – Мінск, 2007. – № 1. – С. 24–29; Голубеў, В. Ф. Абшчына ў сацыяльным і гаспадарчым жыцці насельніцтва Горвальскай воласці Рэчыцкага павета (паводле інвентарных апісанняў першай паловы – сярэдзіны XVIII ст. / В. Ф. Голубеў // Чацвёртыя Міжнародныя Доўнараўскія чытанні “Рэчыца ў часе і прасторы: 790 год заснавання горада”. Рэчыца 18–19 верасня 2003 г. – Ч. II. – Гомель, 2004. – С. 64–74; Голубеў, В. Ф. Абшчына ў сацыяльным і гаспадарчым жыцці насельніцтва Стрэшынскай воласці Рэчыцкага павета (паводле інвентарных апісанняў XVI–XVIII ст. / В. Ф. Голубеў // Пятыя Міжнародныя Доўнараўскія чытанні. Рэчыца, 22–23 верасня 2005 г. – Гомель, 2005. – С. 204–214 і інш.

Белорусский государственный
университет

Поступило 16.06.08

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф. СКОРЫН